

MAHMUT CELÂLETTİN ÖKTEN VE ESERLERİ

Osman DEMİRCİ*

Hayatı

Asıl adı Mahmut Celâlettin (Ökten) olup Trabzon’da doğmuştur. Baba tarafından “Gürcüzâde-ler” olarak bilinen, dinî ilimler alanında isim yapmış köklü bir aileye mensuptur. Kendi ifadesine göre küçük yaşta hafızlığını altı ayda annesinden dinleyerek yapan Ökten,¹ önce Rüşdiyeyi bitirmiş ardından Trabzon İdâdîsi’nde okurken bir taraftan da medrese derslerine devam etmiş ve yine bu dönemde dedesi Ömer Feyzi Efendi’nin yerine Trabzon Çarşı Camii’nin imam-hatipliğini yapmış, İdâdîden sonra 1905 yılında İstanbul’da Dârümuallimîn-i Âliye’ye, ardından Dârülfünûn Edebiyat Şubesi’ne kaydolmuştur. Ökten’in Trabzon’dan İstanbul’a gitmesinde dönemin valisi Hüseyin Kazım Kadri’nin babası meşhur Kadri Bey’in ve hocası Bahaeddin Efendi’nin yönlendirmeleri etkili olmuştur.² Ökten, 1902’de ayrıldığı Trabzon’a vefat ettiği 1961 yılına kadar bir daha dönmeyecektir.³ II. Meşrutiyet’in ilânının getirdiği şartlar sonucu öğrenimini yarıda bırakarak 24 Haziran 1909’de Turgutlu’da edebiyat öğretmenliği yapmaya başlamışsa da bu öğretmenlik deneyimi kısa sürmüş, 5 Kasım 1909’de İstanbul’a dönmüş ve eğitimine devam etmiş,⁴ dönemin önemli İslamcı düşünürlerinden dersler alan Ökten, 1908 yılında Darümuallimîni birincilikle bitirir ve Darülfünûn Edebiyat Fakültesi’nin Edebiyat bölümüne kaydolar. 29 Ocak 1912 yılında Arapça muallimliğine tayin edilen Ökten, ilmi yetkinliğinin yanı sıra kendine has öğretim metodundan dolayı Arapça muallimi olarak göreve başladığı İstanbul Sultanisi’nde öğrenciler tarafından “Celâl Hoca” olarak anılmaya başlanmış kendisi de bu şekilde hitap edilmesinden memnun olmuştur.⁵ Dârülfünûn’da Babanzâde Ahmed Naim ve İzmirli İsmâil Hakkı’nın ise hayatında ayrı yeri vardır.⁶ Ökten, sadaret müsteşarı Ali Fuat Bey’den Osmanlı siyasi tarihi,⁷ Fatih dersiamlarından ayan meclisi reisi Mustafa Asım Efendi’den akşamla yatsı arası kelimeler, Fatih dersiamlarından sabık fetva emini Muğlalı Ali Rıza Efendi’den fıkıh ve usûl-i fıkıh, İzmirli İsmail Hakkı’dan yeni ilm-i kelimeler ve felsefe dersleri almıştır. Mehmet Akif Ersoy’un Şehzadebaşı fikir kulübündeki Arap edebiyatı derslerine katılmış, Babanzade Ahmet Naim Efendi’yle hoca-talebe ilişkisi ise zamanla dostluğa dönüşmüştür.⁸ Ökten, liselerden Arapça dersleri kaldırıldığı için bir süre işsiz kaldığı bir dönemde kendisine tevdi edilen Adana Erkek Muallimi Mektebi görevine ise gitmeyecektir. 1930-1934 arası Üsküdar Ortaokulu Türkçe öğretmenliği, 1934-1939 Kabataş Erkek Lisesi yurt bilgisi öğretmenliği yapan Ökten, 1939-1942 Gelenbevi Ortaokulunda öğretmen olarak çalışır. 1942 yılında başladığı Vefa Lisesindeki öğretmenlik

* Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Trabzon, osman.demirci@windowslive.com

¹ Hüseyin Yorulmaz, *Bir Neslin Öncüsü Celal Hoca* (İstanbul: Hat Yayınları, 2011), 31.

² Şükrü Öztürk, *Meçhul Kahraman İmam Hatip Liselerinin Banisi Mahmut Celaleddin Ökten* (Ankara: ANADER Yayınları, t.y.), 15-16.

³ Yorulmaz, *Bir Neslin Öncüsü Celal Hoca*, 56.

⁴ Ökten’in Turgutlu’daki öğretmenlik tecrübesi 31 Mart vakası üzerine İstanbul’da bir kaçış teşebbüsü sonucu olacaktır (*Celâl Hoca: Hayatı ve Şahsiyeti* (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1962), 15-16).

⁵ Öztürk, *Meçhul Kahraman*, 67. Aslında bu “Celal” ismi çocukluğunda ailesi tarafından da kullanılmıştır (Yorulmaz, *Bir Neslin Öncüsü Celal Hoca*, 29).

⁶ *Celal Hoca, Hayatı ve Şahsiyeti*, 69.

⁷ *Celal Hoca, Hayatı ve Şahsiyeti*, 69.

⁸ Celal Hoca, *Hayatı ve Şahsiyeti*, 16-17.

görevlerindeyken 1947 yılında yaş haddinden emekli olur.⁹ Kayınpederinden sonraki boşluğu doldurmak üzere Atik Ali Camii'nde on yıl imamlık yapan Ökten burada ilk defa hutbeyi Türkçe olarak okuyacaktır.¹⁰

Bir ara “Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu”nun aleyhinde konuştuğu gerekçesiyle açığa alınmışsa da daha sonra görevine iade edilmiş, İstanbul’un değişik liselerinde Arapça, Türkçe, edebiyat, felsefe ve mantık derslerine girmiş, 1947’de Vefa Lisesi’nden emekliye ayrılmıştır. Aslında onu asıl tarihi bir şahsiyet yapan süreç de bundan sonra başlamış, Ökten, 1949 yılında Maârif Vekâletince İstanbul’da açılan İmam-Hatip Kursu’na müdür ve öğretmen olarak tayin edilmiştir. Bu kursların orta dereceli okullar haline getirilmesi için çalışmalarında bulunan, dönemin maârifvekili Tefvik İleri ile görüşmeler yapan Ökten’in bu gayretleri sonucu 17 Ekim 1951’de öğretim hayatına başlayan İstanbul İmam-Hatip Okulu’nun da ilk müdürü olmuştur. İmam hatip okullarının açılması düşüncesinin öncüsü ve bu okullardaki müfredatların hazırlayıcısı olan Celâl Hoca, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü’nde iki yıl ilm-i tevhid ve kelâm derslerini okutmuş 21 Kasım 1961’de vefat etmiş ve Edirnekapı (Sakızağacı) Şehitliği’ndeki aile kabristanına defnedilmiştir.

Eserleri

Onun kelama dair bazı makalelerinin yanında gerek Doğu gerekse Batı kaynaklı sarf, nahiv, edebiyat, kelâm, İslâm felsefesi, felsefe ve ahlâka dair kitap ve makale tercümeleri 100 defteri bulmaktadır.¹¹ Oğlu Sadettin Ökten onun arasında onun zamanında hocalarından tuttuğu ders notları da dâhil Arap edebiyatı, kelim ve ahlaka dair ders notları olarak tuttuğu iki yüz civarında defterin varlığından bahseder.¹² Selçuk Eraydın da Ökten’in seksen sayfalık bir kelam ders notlarından bahsetse de¹³ söz konusu notlar ve diğer defterler yayınlanmamıştır. Gerek Eraydın’ın söz konusu notlardan verdiği örnekler gerekse hocanın kısa makalelerindeki düşüncelerine bakılırsa geleneksel kelam düşüncesine aykırı ve orijinal denebilecek bir düşüncesine rastlamak zordur. Bu noktada itidal üzere olan ve geleneğe bağlı kalan Ökten, bir yandan da dönemin temel tartışmalarından olan ve Hocası İzmirli’nin eserinin ismiyle anılan yeni bir ilm-i kelamın lüzumuna inanmaktadır. Âkif’in İslâmı “asrın idrakine söyletme” ideali ve İzmirli’nin “Yeni İlm-i Kelam Tezi” bu noktada onun düşüncelerinin kaynağını oluşturur.¹⁴ İslâmî ilimlerde modern metodoloji ve sosyolojinin uygulanmasını isteyen, geleneksel kelâmın çağımız insanının ve İslâm dünyasının ihtiyacını karşılayacak yeterlilikte olmadığını düşünerek yeni ilm-i kelâmı gerekli gören Celâl Hoca, bununla ilgili bir makale dizisi kaleme almıştır.¹⁵

“Üstad-ı Kerimim Merhum İzmirli İsmail Hakkı Beyin Aziz Ruhuna İthaf” üst başlıkla “Yeni İlm-i Kelam” başlıklı bir dizi kısa yazılardan oluşan (bir-iki sayfa) makalesi bulunan Ökten’in ayrıca bu derse yönelik hazırladığı henüz kitaplaşmayan ders notları da bulunmaktadır. İzmirli İsmail Hakkı’nın etkileri bariz olmakla birlikte geleneksel kelam düşüncesinin sınırlarının aşılmadığı söz konusu makalelerde aykırı veya yeni bir kelam anlayışının izleri görülmez. *İslam Dergisi*’nde seri olarak yayınlanan ilk makalesinde Ökten, evrenin başlangıcı, amacı, şeylerin aslı, ahiretin varlığının bilgi konusu olabilmesi, pozitif ilimlerin sınırları ve bütün bu sorunlar neticesinde metafizik ilmüne duyulan ihtiyaç konularını kısaca ele almaktadır.¹⁶

⁹ Öztürk, *Meçhul Kahraman*, 25-27.

¹⁰ Mustafa Özdamar, *Celal Hoca Kuşağı* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1993), 223.

¹¹ Işık, Emin. “Celâl Hoca”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1993), 241-242.

¹² Özdamar, *Celal Hoca Kuşağı*, 259.

¹³ Özdamar, *Celal Hoca Kuşağı*, 102.

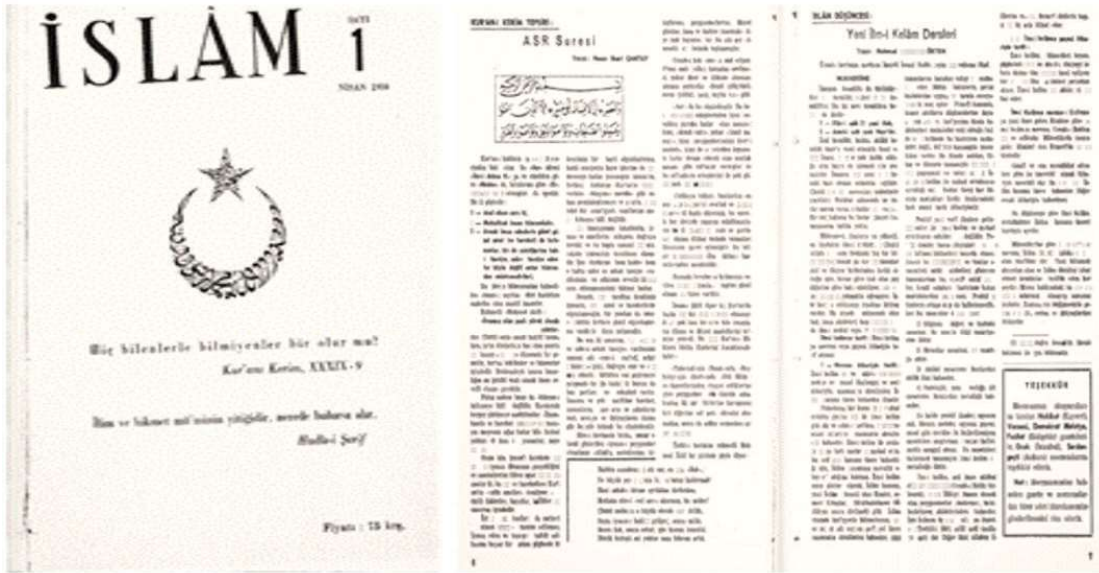
¹⁴ Yorulmaz, *Bir Neslin Öncüsü Celal Hoca*, 131-135.

¹⁵ Işık, “Celâl Hoca”, 241-242.

¹⁶ Mahmut Celeleddin Ökten, “Yeni İlm-i Kelam Dersleri”, *İslam Dergisi* 1/1 (1956),7.

Diğer makalede genel çizgileriyle İslam dininin nasıl bir din olduğu sorunu ele alınacaktır. İslam dininin genel prensipleri itibarıyla nasıl bir din olduğu meselesi döneminin temel tartışma konularından- dır ve Anglikan Kilisesi'nin resmi kanallardan sorduğu sorular içinde en önemlilerinden biridir. Konu, dönem itibarıyla hangi dinin sahil din olduğu güncel meselesinin bir uzantısıdır. Ökten, bu makalede İslam dininin temel üç sacayağı olan itikad, amel ve ahlak konularını bir bütünlük içinde ele almakta ve böylece bir din olarak İslam'ın hangi ilkeler üzerine kurulduğunu temellendirmektedir.¹⁷ Ardından direkt kelam konularına girilmekte, yeni bir ilm-i kelamın gerekliliğinin altı çizilmektedir. Kelamın genel özelliklerine, şer'î ilimlerdeki yerine değinilmekte ve kelamın her dönemdeki değişimlere ayak uyduran dinamik yapısına uygun olarak yenilenmesinin gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Hocası İz- mirli'nin yolundan giderek "Kudemanın ilm-i kelamında mebde başka, muteahhirun ilm-i kelamında mebde başka idi. Yeni ilm-i kelamda mebde başka olacaktır." diyen Ökten, kelam ilminin meşruyetini temellendirmekte ve kelamın birçok faydasından bahsetmektedir.¹⁸

Şeriatın kaynaklarını geleneğe uygun şekilde kitap (Kur'an), sünnet, icma-i ümmet ve kıyas ola- rak sıralayan Ökten, hadisin dindeki konumu üzerinde bilhassa eğilmektedir. Kitap ve sünnetten birinin diğerine tercih edilemeyecek kadar bir bütün oluşturduklarına dikkat çeken Ökten'e göre Kur'an sün- nete, sünnetin Kur'an'a muhtaç olmasından daha fazla muhtaçtır. Bu görüş onun bütün meselelere nasıl bakacağına da temel perspektifini vermekte ve onun durduğu yeri göstermektedir. Ökten, hadis-sünnet konusundaki bu hassasiyetini daha da sürdürerek sahabe, tabiin ve etbau't-tabiin döneminin nakillerinin kıymet hükümleri üzerinde durmaktadır. Mütevatir, meşhur ve ahad hadislerin dinî hükümlerdeki kıy- met ölçüleri bu çerçevede ele alınmakta, itikad konusunda hadislerin bağlayıcı rolüne değinilmektedir.¹⁹ Ökten'in, aynı dergide bu defa felsefe bahisleri genel başlığı altında "Felsefeye Umumi Bir Nazar" başlığıyla felsefenin tanımına ve tarihine kısaca değindiği kısa bir yazısını görüyoruz.²⁰ Görseller ekse- riyetle Yorulmaz'ın "Bir Neslin Öncüsü Celal Hoca" isimli eserinden alınmıştır.

Resim 1: İslam dergisindeki makalelerinden

¹⁷ Mahmut Cemaleddin Ökten, "Yeni İlm-i Kelam Dersleri II", *İslam Dergisi* 1/9 (1957), 6-7.

¹⁸ Ökten, "Yeni İlm-i Kelam Dersleri II", 7.

¹⁹ Mahmut Cemaleddin Ökten, "Yeni İlm-i Kelam Dersleri IV", *İslam Dergisi* 1/10 (1957),5; Mahmut Cemaleddin Ökten, "Yeni İlm-i Kelam Dersleri V", *İslam Dergisi* 1/10 (1957),10-11.

²⁰ Mahmut Cemaleddin Ökten, "Felsefeye Umumi Bir Nazar" *İslam Dergisi* 1/6 (Eylül- 1956), 20-21.

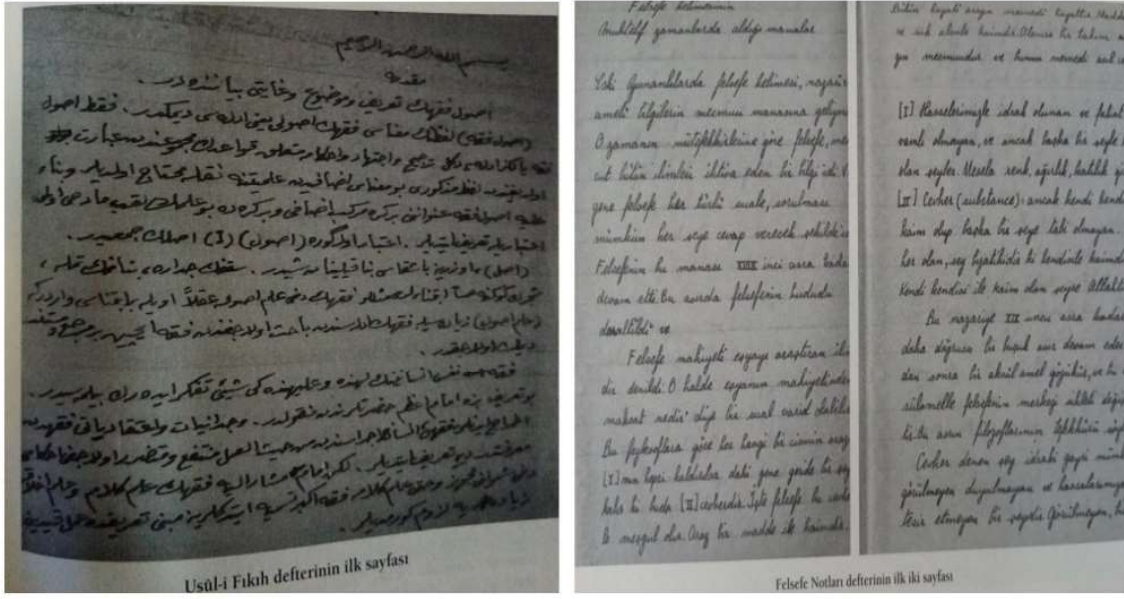
TRABZONLU MÜELLİFLER VE ESERLERİ / OSMANLI DÖNEMİ

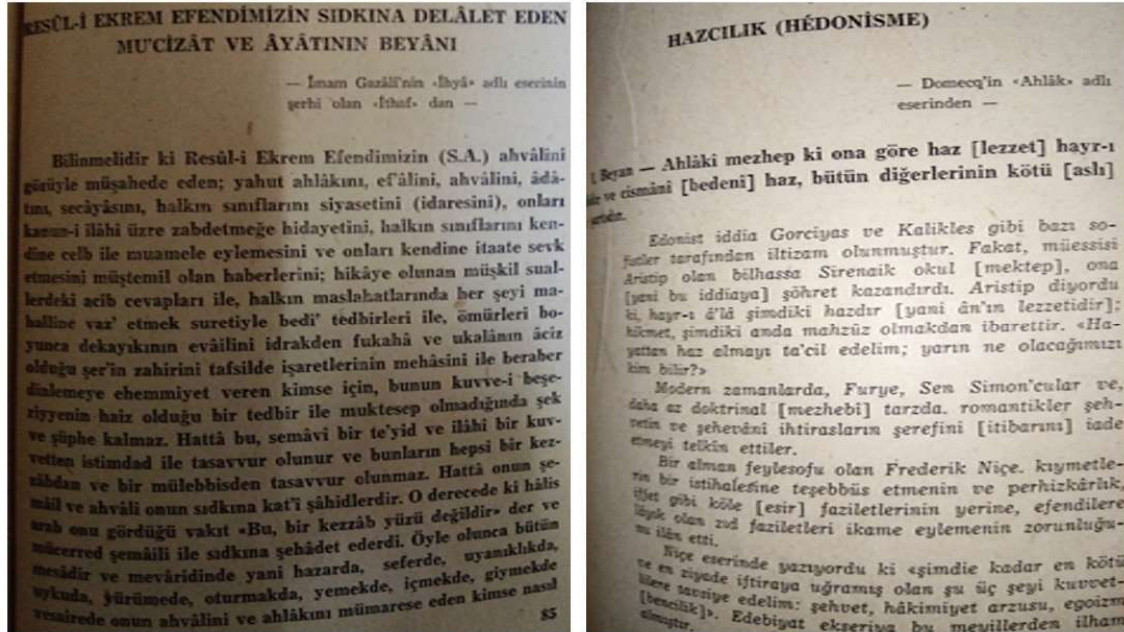
Resim 2: Dergi makalelerinden örnekler

№	Adı	Yılı	Değeri	Notlar
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

Resim 3: Celal Hoca'nın 1909 yılından başlayarak emekli olduğu yıllara kadar devam eden görev çizelgesi

Resim 4: Eski ve yeni harflerle ders notu örnekleri

Resim 5: Eserlerinden örnekler

Kaynakça

- Celâl Hoca, *Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1962.
- Işık, Emin. “Celâl Hoca”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/241-242. İstanbul: İSAM Yayınları, 1993.
- Ökten, Mahmut Celaleddin. “Felsefeye Umumi Bir Nazar”. *İslam Dergisi* 1/6 (Eylül- 1956), 20-21.
- Ökten, Mahmut Celaleddin. “Yeni İlm-i Kelam Dersleri II”. *İslam Dergisi* 1/9 (1957), 6-7.
- Ökten, Mahmut Celaleddin. “Yeni İlm-i Kelam Dersleri IV”. *İslam Dergisi* 1/10 (1957), 5.
- Ökten, Mahmut Celaleddin. “Yeni İlm-i Kelam Dersleri V”. *İslam Dergisi* 1/10 (1957), 10-11.
- Ökten, Mahmut Celaleddin. “Yeni İlm-i Kelam Dersleri”. *İslam Dergisi* 1/1 (1956), 7.
- Öztürk, Şükrü. *Meçhul Kahraman İmam Hatip Liselerinin Banisi Mahmut Celaleddin Ökten*. Ankara: ANADER Yayınları, t.y.
- Yorulmaz, Hüseyin. *Bir Neslin Öncüsü Celal Hoca*. İstanbul: Hat Yayınları, 2011.